

## ХАРАКТЕРИСТИКА ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ПЕДАГОГІЧНОГО ПОНЯТТЯ

Л. Ф. ЛОЗИНСЬКА

За останні роки категорія «толерантність» міцно увійшла в тезаурус представників гуманітарних наук, політичних діячів, суспільних організацій різного рівня. Завдяки зусиллям ЮНЕСКО, яка проголосила 1995 р. роком толерантності, а також реалізації у 2000 році Генеральною Асамблеєю ООН низки заходів у рамках ідеї культури миру, поняття «толерантність» набуло статусу міжнародного терміна та виступає в якості одного з базових принципів широкого ряду міжнародних політичних і соціальних програм. Але, незважаючи на широке розповсюдження цього терміна, можна фіксувати наявність великої кількості поліваріативних теоретичних інтерпретацій толерантності як у вітчизняних соціально-гуманітарних знаннях, так і у західних науково-дослідних розробках.

Ідеї виховання толерантності як соціальної цінності знайшли певне висвітлення у працях А. Асмолова, С. Братченко, М. Бубера, О. Волошиної, В. Лекторського, О. Погодіної, Г. Солдатової, В. Шаліна, Л. Шайгерова, О. Щеколдіної, Ю. Шрейдера.

Дослідження авторів, які працюють у сфері вищої професійної освіти, засвідчують, що толерантність як професійно важлива якість спеціаліста характеризується здатністю сприймати без агресії інший спосіб життя, поведінки, інші погляди шляхом встановлення довірчих взаємовідносин, співпраці, компромісу (В. Байденко, Е. Бондаревська, А. Вербицький, І. Дінісов, А. Заховаєва, І. Ісаєв, М. Пальцев, Е. Протанська, Б. Чекнев, В. Шадріков, С. Шишов та ін.).

Водночас, до сьогоднішнього дня серед вчених немає консолідованого підходу щодо визначення толерантності як наукового поняття.

Мета статті полягає у характеристиці толерантності як педагогічного поняття, визначенні його сутнісних ознак та основних підходів щодо виховання цієї якості у майбутніх лікарів.

Толерантність – це досить абстрактне поняття, що важко доступне для спостереження і виміру стандартизованими методами. Складність у розумінні цього терміна полягає в його неоднозначному трактуванні в різних мовах. Етимологія терміна «толерантність» (від латин. *tolerantia*) походить від латинського дієслова *tolero* – «нести, тримати в руках якусь річ». Відповідно, все те, що ми тримаємо в руках або несемо по життю, вимагає від нас зусиль та вмінь «переносити», страждати, терпіти. Усе це – наша «витривалість» по відношенню до негативного зовнішнього впливу, терпимість. Похідні (від лат. *tolerantia*) – *tolerance* та *toleration*, що зустрічаються вже в античності, також несуть зміст «страждання». З іншого боку, значення слова *tolero* – «годувати, харчувати» та дієслова *tolo* – «вважати своєю дитиною, виховувати, пестити» прямим чином пов'язано з ідеєю «підживлення» або «виховання» людини та, нарешті, «освіти» людини. Вірогідно, різниця між російським терміном «терпимість» та європейським «толерантність» суттєва через втрату саме цього аспекту у структурі цього поняття. Разом з тим, визнається й те, що «терпимість» у російській мові має і неприємне забарвлення – терпіти завжди неприємно психологічно. А «толерантність» не має завданням пригнічувати того, хто є толерантним. В українському педагогічному словнику толерантність подається як терпимість до чужих думок і вірувань [1]. Крім того, толерантність – це, насамперед, вихованість, яка вимагає самообмеження та дозволяє ставитися до іншого (не такого, як я) з позиції рівного.

Словник іноземних слів трактує толерантність як терпимість до чужої думки та вірувань. Однак, останнім часом все частіше відходять від розуміння толерантності як поблажливо-байдужого ставлення до іншого. Ми пропонуємо розглядати толерантність у контексті таких понять, як: визнання, сприйняття, розуміння. Визнання – це здатність бачити в Іншому саме Іншого, як носія інших цінностей, іншої логіки мислення, інших форм поведінки, а також усвідомлення його права бути іншим, відрізнитися від Мене. Сприйняття – це вміння бачити іншого зсередини, здатність подивитися на його світ із двох точок зору одночасно: своєї власної та Іншого.

Прийнято вважати, що слова «толерантність» і «терпимість» синонімічні, але під толерантністю ми розуміємо категорію більш широку й змістовну, ніж терпимість. З нашої точки зору, фактором формування толерантності є наявність оптимістичного світосприйняття, а головною умовою – наявність доброзичливого інтересу до несхожого на Мене. Таким чином, у толерантності і

терпимості різні вектори: досвід страждань викликає терпимість, а досвід зацікавленості при оптимістичному світосприйнятті – толерантність. Слово «терпимість» семантично близьке дієслову «змиритися» - перестати чинити опір, підкоритися обставинам», а «толерантність» семантично наближена до дієслова «примиритися» – «терпляче ставитися до чого-небудь; зупинити стан сварки, ворожнечі з будь-ким». Толерантність не оперує категоріями «добре – погано», вона базується на протиставленні «власний — чужий». Це ставлення до іншого, яке характеризується відсутністю ворожнечі. Тому, незважаючи на семантичну близькість, поняття «толерантність» і «терпимість» не потрібно ототожнювати.

Відомий російський психолог А. Асмолов виокремлює такі аспекти толерантності: еволюційно-біологічний, політичний, етичний, психологічний та педагогічний. У змісті поняття «толерантність» А. Асмолов виокремлює три основних аспекти: один пов'язує це поняття зі стійкістю, витривалістю, другий – із терпимістю, третій – із допуском, допустимістю, допустимим відхиленням. Ми вважаємо, що можна додати ще один аспект, який пов'язаний із вихованням особистості та який не менш важливий, ніж попередні три, і також заслуговує на увагу. Виховання як процес взаємодії, а не впливу пов'язаний із толерантністю – з терпінням і терпимістю, але не всього, а лише того, що дає поштовх до роздумів та розвитку. Це навчання таким способам поведінки та реагування, які не завдають шкоди Іншому, які враховують цього Іншого [2].

Ю. А. Шрейдер [5] розглядає толерантність як якість особистості, яка протистоїть стереотипності й авторитаризму. Вона вважається необхідною для успішної адаптації до нових несподіваних умов. Люди, які занадто спрощують явища оточуючого світу, які не володіють толерантністю, проявляють категоричність, виявляються нездатними сприймати зміни [3].

З огляду на це, виокремлюють два аспекти толерантності:

зовнішня толерантність (до інших) – переконання, що вони можуть мати свою позицію, здатні бачити речі з інших (різних) точок зору, з урахуванням різних факторів;

внутрішня толерантність (як гнучкість, як ставлення до невизначеності, ризику, стресу) – здатність приймати рішення і розмірковувати над проблемою, навіть якщо невідомі усі факти та можливі наслідки.

Толерантність – це фактор, стабілізуючий систему (особистість) зсередини, а також зовні, фактор, що направляє відносини у суспільстві в мирне русло та об'єднує індивідів за традиціями, нормами, культурою тощо, який на сьогодні є дуже важливим. Але в такий бурхливий і непередбачений період нашого розвитку, коли необхідно готувати прийдешнє покоління до життя в умовах, які швидко і різко змінюються, необхідна толерантність до невизначеності, що є ще більш важливим. Тому, займаючись проблемою виховання толерантності у суспільстві, необхідно не забувати про обидва аспекти толерантності і, що важливо, працювати з ними паралельно.

За останнє десятиріччя «толерантність» стала міжнародним терміном, найважливішим ключовим поняттям у проблематиці формування цивілізованого підходу до характеристики особистості людини, яка живе в сучасному інформаційному суспільстві.

У Преамбулі Статуту ЮНЕСКО, прийнятого 16 листопада 1945 року, зазначається, що «мир повинен базуватися на інтелектуальній та моральній солідарності людства».

Кожна людина має право «на свободу переконань та на вільне їх вираження», при цьому освіта «повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості та дружбі між усіма народами, расовими та релігійними групами». Згідно з Декларацією принципів толерантності, толерантність визначається як цінність та соціальна норма суспільства [6].

Толерантність починає виступати в якості невід'ємного елемента сучасного розуміння свободи, яка є найвищою людською цінністю. Вона ж слугує важливою частиною структури творчої взаємодії. А це, у свою чергу, означає, що принцип толерантності повинен творчо застосовуватись в усіх соціальних відносинах.

У Декларації принципів толерантності, прийнятій та підписаній 16 листопада 1995 року у статті І «Поняття толерантності» записано, що толерантність означає повагу, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур світу, індивідуальності людини. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думок. Толерантність – це гармонія в різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична і правова необхідність. Толерантність – це чеснота, яка робить можливим досягнення миру та сприяє мирному вирішенню важливих геополітичних проблем [6].

Виходячи з вищезазначеного, толерантність можна характеризувати наступним чином:

толерантність визначається як повага, сприйняття та розуміння великої кількості світових культур, форм та шляхів їх вираження;

толерантність – це право людини поводитися відповідно до своєї віри, навіть якщо існують ті, хто не погоджується з цією вірою;

толерантність – це не компроміс, пробачення або схвалення негативної поведінки. Толерантність – це активна позиція, яка базується на визнанні вже встановлених універсальних прав та свобод людини;

бути толерантним означає не здійснювати жодного тиску на будь-кого з метою змінити його або її вірування, поважати протилежну думку, звички, бути вільним від упереджень;

толерантність широко інтерпретується як бажання людини сприймати права іншого. Це означає поважати думки інших і не бути осудливим;

толерантність – це відповідальність, яка сприяє встановленню прав людини, плюралізму (включаючи культурний плюралізм), демократії та правилам закону. Поняття «толерантність» включає відторгнення догматизму й абсолютизму;

бути толерантним не означає терпіти соціальну несправедливість, відторгати або погоджуватись з чиеюсь думкою. Толерантність означає, що кожна людина вільна мати або наполягати на своїх власних переконаннях та що інші мають таке саме право;

толерантність означає, що люди відрізняються один від одного зовнішністю, поставою, ходом, мовою, поведінкою, цінностями, але всі вони мають право жити у мирі і зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не повинні нав'язуватися іншій.

Поняття толерантності широко застосовується в різних суспільно-політичних сферах життя. У залежності від сфери використання даного поняття дещо змінюється його розуміння. Так, в медицині поняття «толерантність» розглядається як стійкість організму до дії різних речовин. В етичному плані концепція толерантності також розглядається в медицині і походить із гуманістичних течій, які базуються на невмирущих цінностях різних достоїнств і чеснот людини.

Загальновідомо, що медицина не лише вивчає організм людини, а й вирішує важливі етичні проблеми. Ці етичні проблеми були засновані ще у Древній Греції («Клятва Гіппократа»). З тих стародавніх часів морально-етичні проблеми завжди торкалися медиків. Ще Аристотель в «Політиці» звернув увагу на те, що саме в медицині вперше виникли уявлення про несумісність лікування із зловживанням довірою хворого, маніпулювання його волею, необхідність турботи, спрямованої на те, щоб не завдати хворому ніякої шкоди [4].

Специфіку медичної діяльності можна виразити словами лікаря і філософа Карла Ясперса, який вважав, що лікування спирається на дві основи: однією з них є природничо-наукові пізнання та його практичне застосування, іншою – етика людяності [5].

Зросла роль виховання толерантності і в професійній освіті. Модернізація вищої професійної освіти, яка проводиться в нашій країні, стосується також вузівської практики підготовки лікарів. Загальновідомо, що сучасна освіта – це єдність двох ланок навчального процесу: навчання і виховання. Освіта сама по собі, без виховання, не формує людину, а, навпаки, може мати негативний вплив на неї, тому що освіта дає людині життєво сприятливу можливість, професійне вміння, користуючись яким вона, не маючи уявлення про людську гідність, духовність, гуманні традиції попередників, може стати на хибний шлях зловживання.

Діяльність лікаря має низку специфічних особливостей, основу яких становлять принципи поважного ставлення до пацієнта, правдивості та гуманізму, які реалізуються за допомогою особливих діалогічних позицій у взаємовідносинах «лікар – пацієнт» (зменшення оцінюючих висловлювань, позитивний зміст висловлювань і т. п.), регуляторами толерантної поведінки лікаря виступають постулати професійної медичної етики – деонтології.

Поняття толерантності, як професійної якості майбутніх лікарів, не тотожне деонтології, воно ширше. З такої точки зору толерантність розуміється як вільний та відповідальний вибір людини «ціннісного толерантного ставлення до життя» [4]. Для лікаря це означає, що толерантність – це особлива якість його стилю життя, а не лише вимога професійної ролі.

Як зазначає С. Л. Братченко, важливим для розуміння толерантності є наслідок: толерантність – це особливий принцип існування того Світу, який людина будує на основі розуміння та сприйняття різноманітності існування та визнання неминучості співіснування розбіжностей. Визнання багатства і сили різноманітності робить багатшим і різноманітнішим життя людини, вона намагається будувати свій Світ і своє існування настільки сильним і гнучким, щоб бути відкритою для співіснування

та взаємодії з Іншими [9]. Толерантність як соціально-філософська категорія вирішує проблему поновлення і демократизації суспільства, яка залежить від якості сьогоднішньої підготовки до життя та, загалом, від оволодіння культурою міжнаціональної взаємодії.

Від професіоналізму лікаря залежить здоров'я та життя інших людей. Одним із ключових показників професіоналізму лікаря є толерантність – готовність і здатність людини жити та конструктивно діяти в різноманітному світі. Виховання такої людини перетворилось для вітчизняної освіти в стратегічно значущу мету і тому ця проблема стала надзвичайно популярною як у психології, так і в педагогіці.

Як зазначає С. Л. Братченко, накопичуючи різнобічне значення, термін «толерантність» у педагогічній науці та освітянській практиці намагається відповідати дійсності, в якій різноманітні прояви нетерпимості вимагають нових засобів їх подолання. Толерантність – це готовність людини вийти за межі обмеженого кола «своїх» (відділених від «інших» за будь-якими ознаками: національністю, вірою, соціальним походженням, віком, культурою тощо) назустріч рівнозначним світам. Толерантність не являється механічним результатом дії будь-яких «факторів» (внутрішніх або зовнішніх); справжня толерантність – це прояв свідомого, обміркованого і відповідального вибору людини, її власної позиції і активності в побудові певних відносин (**екзистенціально-гуманістичний підхід**). Змістовне наповнення толерантності не може бути зведено до окремої властивості, характеристики. Це складний, багатоаспектний і багатокомпонентний феномен, який має декілька «базових вимірів» (**диверсіфікаційний підхід**). С. Л. Братченко вказує на складну «анатомію» толерантності, психологічною основою та ключовими вимірами якої є особистісне вимірювання толерантності – цінності, зміст, особистісні установки (підхід). Однією із форм толерантності є міжособистісна толерантність: толерантність як особливий спосіб взаємовідносин і спілкування з «Іншим», як міжособистісний діалог (**діалогічний підхід**). Повноцінна толерантність не може бути результатом лише зовнішнього впливу: толерантність не стільки формується, як розвивається, допомога у становленні толерантності – це створення умов для розвитку (**фасилітативний підхід**) [9].

З цією точкою зору збігається позиція В. В. Шаліна, в якій зазначається, що своє предметне вираження толерантність набуває у різних соціальних практиках, де вона виконує функцію регулятора життєдіяльності людини, тим самим виступаючи ідеальним вихованням і входячи в культурний арсенал того чи іншого суспільства. Саме в такому значенні толерантність виступає як культурна норма та моральна цінність [8].

Основний зміст особистісного виміру толерантності включає в себе відповідну ціннісно-змістову систему, в якій центральне місце посідають цінності поваги до людини як такої, цінності прав та свобод людини та рівні права людей стосовно базових питань, вибору світогляду та життєвої позиції, цінність відповідальності за власне життя та визнання такої за кожною людиною, а також інші цінності демократичного суспільства.

Що ж таке цінності та яка їх роль у життєдіяльності людини? *Цінності* – це матеріальні й ідеальні предмети, які володіють значимістю для даного соціального суб'єкту з позиції задоволення його потреб і інтересів. Похідні від них *ціннісні орієнтації* – це установки особистості на цінності матеріальної і духовної культури [8]. Цінності – це ядро структури особистості, що визначають суб'єктні якості, які, у свою чергу, визначають міру її свободи, гуманності, духовності, життєвої творчості.

Суб'єктні якості у структурі особистості включають:

- цілеспрямованість до самопізнання та створення ідеалу;
- розширення варіативності використання духовного потенціалу особистості (засобами мистецтва, літератури тощо);
- орієнтація на культивування духовності як професійної якості майбутнього лікаря;
- розширення інформаційної бази і свободи вибору знань;
- зростання інтересу до пізнання культурного спадку етносу та держави, до діалогу культур.

Ми вважаємо, що толерантність варто розглядати як систему внутрішніх ресурсів особистості, які відображають готовність і здатність особистості позитивно та продуктивно розв'язувати складні задачі взаємодії із собою та іншими. Людину неможливо змусити бути толерантною. Установка на толерантність є не стільки раціональним, скільки вольовим актом, і проявляється в діях, а не в абстрактних роздумах на тему.

Лікар, який обдумує обрану спеціальність, порівнює себе з вимогами ідеалу, юридичного та морального закону, перебуває в позиції необхідності створення умов для розгортання свого внутрішнього (духовного) потенціалу, пошуку істини з опорою на моральні основи культури; підтримки творчих намірів і пошуку індивідуальних форм реалізації.

Вважаємо, що результатом подальших наукових розвідок у даній галузі має стати визначення критеріїв та рівнів толерантної вихованості студентів вищих медичних закладів і обґрунтування та експериментальне дослідження педагогічних умов виховання толерантності у студентів-медиків.

#### Список використаної літератури:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник // С. Гончаренко – К. : Либідь, 1977. – 297 с.
2. МАС. — М., 1999. — Т. 4. — С. 155.
3. МАС. — М., 1999. — Т. 3. — С. 424.
4. Асмолов А. Г. Толерантность от утопии к реальности // На пути к толерантному сознанию // А.Г.Асмолов. – М. : Смысл, 2000 – 255 с.
5. Шрейдер Ю. А. Утопия или устройство // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. М., 1990. С. 7-25.
6. Декларация принципов толерантности. Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 // Век толерантности: Научно-публицистический вестник. – М. : МГУ, 2001.
7. Протанская Е. С. Профессиональная этика. Моральная пропедевтика делового поведения : учеб. пособие // Е. С. Протанская. – СПб. : Алетейя, 2003. – 288 с.
8. Шалин В. В. Толерантность (культурная норма и политическая необходимость) // В. В. Шалин. – Ростов н/Д, 2000. – 309 с.
9. Братченко С. Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании // С. Л. Братченко // Педагогика развития : ключевые компетентности и их становление: материалы 9-й науч.-практ. конф., Красноярск, апр. 2002 г. – Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 2003. – С.104–117.
10. Заховаева А. Г. Основные проблемы философии сестринского дела // А.Г. Заховаева // Сестринское дело. – М., 2003. – № 2. – С.29–40.

*Рецензент – доктор педагогічних наук, професор М. І. Сметанський.*